

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЦІЇ, АНОТАЦІЇ

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРЕВИДАННЯ ПАТЕРИКА ПЕЧЕРСЬКОГО

Патерик Печерський в багатьох відношеннях є визнаним і певною мірою унікальним явищем вітчизняної культури. Його величезне історико-культурне і духовно-релігійне значення дало привіт М. С. Грушевському назвати Патерик "золотою книгою" українського письменного народу¹. Як справді великий і непересічний витвір національного гeнію Патерик Печерський раз віт разу виявляється співзвучним з глибинними тенденціями духовного життя кожного нового етапу історії, органічно вплітаючись в його контекст. Про це свідчать численні редакції і перевидання Патерика протягом майже семи сторіч його існування. Свою духовну й наукову джерелознавчу цінність Патерик зберігас і в ХХ столітті. Лише за останні роки вийшло кілька ґрунтовних видань, що помітно розширюють наші уявлення про місце і роль Патерика Печерського в українській культурі, його художні особливості. Це насамперед оригінальна і глибока монографія Ю. А. Ісіченко "Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця ХVІ—ХVІІІ ст. на Україні" (К., 1990), що є істотним доповненням до класичних праць вчених, представників філологічної школи. Детально розглядаючи літературну еволюцію Патерика, джерела і характер його образності, автор підкреслює синтетичну природу української барокової книги, і зокрема перших видань Патерика церковнослов'янською мовою 1991 року видавництвом "Час" було здійснено репринтне перевидання книги Д. І. Абрамовича "Києво-Печерський Патерик" (1930), яка давно вже стала бібліографічним раритетом, але і досі залишається фахово зразковою публікацією п'яти найбільш старих рукописних редакцій Патерика з

великим аналітично-критичним апаратом. До аналізу витоків і особливостей репрезентованого у Патерику морального ідеалу святості звертається в одній із глав своєї книги "Святі Київської Русі" (К., "Абрис" 1994) дослідник української філософії В. С. Горський. Цей перелік можна було б значно розширити, бо ні одне серйозне дослідження давньоукраїнської культури й мистецтва не може не залучати певну чи іншою мірою матеріалів Патерика або торкатися проблем, з ними пов'язаних. Серед робіт концептуального плану треба виділити книгу А. Макарова "Світло українського бароко" (К., "Мистецтво" 1994). Автор виходить за межі звичних проблем мистецтвознавства й історії літератури. Музичні, поетичні, малярські твори, філософські трактати й архітектурні ансамблі цікавлять його насамперед як виразники особливого стану душі й стилю мислення. Не залишився поза увагою й Печерський Патерик та його ілюстраційні цикли. Однак при створенні цієї глибокої і талановитої книги стосовно проблематики Патерика допущені деякі неточності. Так, наприклад, не зовсім зрозуміло є згадка (с. 82) про композицію "Собор печерських отців" гравера Іллі, що нібито є у Патерику Печерському 1661 р. Автор або мав на увазі ілюстрацію Іллі з іншої книги, або дав таку назву фронтисписній композиції цього видання, в усякому випадку його спостереження висловлено не дуже точно. В іншому місці, згадуючи Л. Тарасевича, одного з ілюстраторів Патерика (стр. 83), А. Макаров називас його Леонтієм, що не зовсім вірно. Це прочитання було свого часу помилково введено в науковий обіг В. В. Стасовим. Вилатного українського гравера, як свідчать його власноручні підписи на

гравюрах, звали Лео, тобто Лев, а не Леон-тій². Допущена помилка й у підпису під репродукцією гравюри-копії з Патерика видання 1702 р. Автором її оригіналу чомусь зазначений О. Тарасевич (стр. 87) замість Л. Тарасевича, а сама привелена копія була виконана гравером печерської друкарні Л. Ланицьким. Не зовсім, як на наш погляд, історично коректним є підпис "Панегірик на честь перемог І. Мазепи в Азовських походах проти турків у 1695—1696 рр." під відомою композицією Л. Тарасевича "Богоматір Азовська" (стр. 184) до Патерика 1702 р. Хоча іноді в спеціальних працях висловлюється думка про те, що фігура старого воїна у лицарському обла-дунку поряд з Петром І є зображенням Івана Мазепи, однак документальних підтвержень цього не має, і ця думка залишається лише припущенням. Але навіть якщо це було й так, то і в цьому випадку панегіриком І. Мазепи гравюру Тарасевича назвати не можна, бо головна увага зосереджена зовсім не на фігурі старого воїна, а на зображенні Богородиці на орлі, фігурах царя та геральдичного вершника-змієборця. Панегірик на честь гетьмана був би цілком не зрозумілим у книзі, як свічить її текст, особисто присвячений царю.

Скласти адекватне уявлення про перші і найбільш цінні видання Патерика церковнослов'янською мовою не можна, розглядаючи окремо або текст, або ілюстрації; повнота їх образного змісту розкривається тільки в посліпні, у всій цілості потоку візуально-вербальних вражень. Тому особливу увагу привертють спроби комплексного майже факсимільного відтворення друкованих видань Патерика, що з'явилися останнім часом. Приблизно два роки тому³ заходами київської митрополії побачило світ наближене до факсимільного перевидання Патерика Печерського 1902 року. Стародруковані видання Патерика хоча і не є книгами дуже рідкісними, але їх факсимільне відтворення було б цілком оправданим і якнайкраще сприяло популяризації й подальшому вивченню цієї цінної пам'ятки.

Перевидання Патерика на перший погляд справляє багатообіцяюче враження. Це великоформатний фоліант обсягом у 520 сторінок в імпазантній темно-зеленій з золотим тисненням оправі. На жаль, прекрасний сам по собі задум реалізовано з численними недоліками в технічному і художньому відношенні, що об'єктивно зменшують цінність видання. Не можна не відчувати певного розчарування, дивлячись на об'єкти ілюстрацій, віддруковані, як і книга в цілому, за допомогою ксерокопіювальної техніки. Вирішальний вплив на якість

видання мав вибір далекого від досконалості оригіналу. Патерик 1902 року був останнім дореволюційним синодальним виданням цієї книги. Текстуально уніфікований і спрощений, він без особливих відмін повторює московську редакцію 1759 року (саме в ній зникли віршовані підписи-епіграми під внутрітекстовими ілюстраціями, значно був ступований пафос особливої святості Печерського монастиря), а в художньому відношенні еkleктичний і епігонський далеко поступається виданню грудня 1702 року з гравюрами Л. Тарасевича, що стало в усіх відношеннях сталоном пізніших видань. Дошки, награвіровані Л. Тарасевичем, використовувались протягом всього XVIII — початку XIX ст. поки не були остаточно стерті. Оригінальні відбитки них пролавалися у лаврській крамниці ще у 30 — 40-х роках XIX ст. Для ілюстрування наступних видань Патерика почали робити копії прославлених мітьоригів на дереві, спочатку у техніці обрізної, а потім й торшевої ксилографії. Саме такими різностильними й посередніми якістю копіями та частковими переробками ілюстровано Патерик 1902 року. Більшість гравюр, за винятком двох, анонімні. Спрощену фольклоризовану копію з відомої фронтисписної композиції Л. Тарасевича "Богоматір Азовська" зробив майстер "Я.К." наляючи їй рис народного примітиву. На сторінці 270 зустрічаємо вже не копію, а оригінальну композицію відомого російського ксилографа А. Серякова "Собор преподобних отців печерських". В ілюстраціях до жартів Спиридона Николіма печерських просфорників (стр. 377), Аліши Іконописця (стр. 283), зображення Богоматері серед зірок гоцо визнаються значно змінені (і не в кращій бік) прототипи Тарасевича.

Декоративно-орнаментальне оздоблення: рамки, заставки, кінцівки далекі від традицій українських стародруків, виконані вони у стилістиці пізнього класицизму та псевдоруського стилю. Численні ініціали нагадують подібні мініатюри Серякова або роботи його майстерні, в яких літера посліпана з реалістично трактованими архітектурно-пейзажними мотивами.

І все ж в цілому, не зважаючи на наявні недоліки, перевидання Патерика 1902 року є кроком у відновленні й актуалізації величезного духовного і мистецького потенціалу закладеного у комплексі творів і явищ вітчизняної культури, що охоплюються назвою "Патерик Печерський". Ініціатори видання виконали своє головне завдання, зробивши адаптований текст початку XX ст. більш приступним для широкого читача і від-

новивши ідею відтворення видавничої книги не у аналітично-частковому вигляді, а цілісно, хоча, безумовно, факсимільне видання Патерика за його еталонними друкованими зразками XVII — початку XVIII ст. залишається справою майбутнього.

В контексті сучасних пошуків мішних духовних підвалин подальшого соціокультурного розвитку, відновлення стрижневих ідей екології та моралі, заповіданої нам

предками, звертання до Патерика Печерського є цілком закономірним і необхідним

- ¹ Грушевський М. С. Історія української літератури — К., 1993 — Т. 3 — С. 103
 Алексеева М. А. Гравер Тарасевич в Москве в 1689 году // Панорама искусств 13 — М., 1990. — С. 254
³ Така непевність пояснюється тим, що у нововиданій книзі будь-які сучасні вихідні дані повністю відсутні.

Олексій ОВЧАРЕНКО

Київ

ПРОБЛЕМИ ЕТНОКУЛЬТУРИ У ВУЗІВСЬКОМУ ПОСІБНИКУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Вихід у світ кожного нового українського підручника є подією. Важливою подією є її поява навчального посібника для вузів "Давня історія України" (у двох книгах), підготовленого колективом авторів-археологів під керівництвом П. Толочка. Відразу зауважимо, що ми зосередимо свою увагу в основному на проблемах етнокультурної історії України на тих питаннях давньої історії, що традиційно є предметом вивчення етнологів, але, разом з тим, не будемо повністю абстрагуватися від інших важливих проблем. Слід сказати, що переваги посібника відразу впадають у око кожному, хто бере його до рук. Написаний він гарною мовою, доступно, з чітким членуванням матеріалу. Це дуже важливо, оскільки багато нових підручників, як ще не "випіліфонованих" хибують саме в цьому плані. Книга багато ілюстрована, містить численні карти, схеми, реконструкції епіографічних реалій, що подані, як правило, в кольорі і виконані художниками-ілюстраторами М. Ієвлевим та П. Корнієнком. У долатках вміщені уривки з давніх джерел про слов'ян, а також словник уживаних в тексті спеціальних термінів, що теж суттєво піднімає рейтинг книги.

Посібник побудований за чіткою схемою. Викладений у відповідних розділах матеріал утворює цілісну систему, центральною віссю якої є вказана в "Передмові" (авт. П. Толочко) авторська концепція давньої історії України. Своє головне завдання автори бачать у тому, щоб простежити генезис української культури (точніше, мабуть, було б — цивілізації), починаючи з найдавніших часів. При цьому вони, як проголошується в "Передмові" віддають перевагу не вузько формацийному підходові, який був пануючим у радянській історіографії, а комплексному, що дозволило б

простежити "формування пріоритетів життєдіяльності, способу мислення, світосприйняття, духовності того чи іншого суспільства" (Кн. I. С. 6). Відразу слід сказати, що авторам це не завжди вдається, але це й закономірно, враховуючи, що нові (неформацийні) підходи до вивчення історії суспільства у нас лише починають впроваджуватися. В "Передмові" зазначено, що і етнокультурна, і політична традиція на українських землях має глибоке коріння. З одного боку, на противагу націоналістичним неоромантикам, вказується, що першою власне державою східних слов'ян (до речі, чому не українців, якщо мова йде про історію саме України?) була Київська Русь. З другого боку, в "Передмові" зазначається, що "в Україні мали місце власні глибинні традиції політичного розвитку, започатковані ще в VI—IV ст. до н. е." (Кн. I. С. 8). В "Передмові" також дуже слушно відзначається, що "давня історія України становить собою не просту суму окремих подій і процесів, фактів матеріального життя тощо, а органічно самостійне, оригінальне культурне явище у світовій цивілізації" (Кн. I. С. 9).

Проте вже починаючи з "Передмови" впадають в око і деякі, як на наш погляд, недоліки праці. По-перше, не зрозуміло, чому давня історія України включає в себе епоху Київської Русі? Праці українських вчених переконливо доводять, що в утворенні Київської Русі головну роль відігравали протоукраїнці і вона повинна розглядатися як перша українська держава. Це ж, до речі, демонструє нам П. П. Толочко в своїй останній узагальнюючій праці, показуючи основну роль Середнього Подніпров'я її інших українських земель в історії киеворуської держави¹. З "Передмови" видно, що даній посібник залу-